

– kontinuitet eller brud?

Af Peter Bundesen og Morten Hansen

Indledning

Ifølge Friedrich Engels beskæftiger marxismen sig med de objektive udviklingslovmæssigheder for samfundet og naturen. Som Marx' »litterære eksekutor« skabte Engels' opfattelser teoriehistorisk tradition. Denne tradition blev i større eller mindre omfang videreført af f.eks. Karl Kautsky og Lenin i anden og tredje internationale. Den opnåede derigennem en næsten monopolagtig rolle i udlægningen af den teoretiske arv fra Marx.

Da D.B. Rjazanov i midten af 1920'erne påbegyndte udgivelsen af Marx' såkaldte ungdomsskrifter, kom denne udgivelse noget på tværs af traditionen. Der tegnede sig et omrids af en Marx, der ikke kunne passes ind i den etablerede »marxisme-ortodoksi«. Særlig kom »Parisermanuskripterne fra 1844« på tværs af ortodoksiens opfattelser. Uoverensstemmelserne mellem det, der var god latin for ortodoksien, og f.eks. »Parisermanuskripterne« faktiske indhold blev løst ved, at man begyndte at skelne mellem en ung humanistisk-filosofisk Marx og en moden økonomisk orienteret Marx. Med »ungdomsskrifterne«s udgivelse fulgte således ikke en revision af ortodoksiens overlevering; men denne blev fortsat opfattet som gyldig for den modne Marx. Fornylelsen begrænsede sig til at ortodoksiens kritikere kunne spille den unge Marx ud mod den ældre. På den anden side kunne ortodoksien afskrive den unge Marx' skrivelier.

Et centralt sigte for 1960'erne rekonstruktionslitteratur var at gå bag om den overleverede marxisme-tradition for hermed at nå tilbage til den oprindelige Marx' skrifter. Trods denne intension videreførte også denne genoplevne marxisme-interesse den etablerede brudopfattelse i beskrivelsen af Marx' udvikling. Hos Louis Althusser blev dette brud endda gjort til det helt centrale for forståelsen af Marx' skrifter. Deri samtykkede den såkaldte »kapitallogik«. Der var dog undtagelser.¹ Mest markant indenfor »kapitallogikken« har Hans-Jørgen Schanz fremført brudopfattelsen. Schanz hævder foruden Althusser

1. Så fremtrædende forfattere som f.eks. Alfred Schmidt og Helmuth Reichelt opererer ikke med en sådan brudtese.

skelen mellem den unge og modne Marx i 1846 også et brud omkring 1857. Schanz' indførelse af det ekstra brud tjener også til at begrunde Engels' manglende forståelse af Marx' værditeori.

Som en modpol til Schanz' opfattelser har vi valgt at omtale Terrell Carvers bog: »Marx and Engels: The Intellectual Relationship« (1983). Heri tages der et opgør med opfattelsen af, at Marx' intellektuelle udvikling primært lader sig forklare med nogle voldsomme brud. I stedet fremføres der det synspunkt, at Marx' intellektuelle udvikling lader sig forstå ud fra et tidligt udviklet erkendelsessigte, som Marx livet igennem forfølger. Carver lægger derfor mere vægten på kontinuiteten og den langsomme teoretiske fremadskriden end på diskontinuiteten.²

Vort hovedsigte med at præsentere Carvers opfattelse er, at den kaster et nyt lys over en her i landet institutionaliseret opfattelse (i det mindste på den universitære venstrefløj) af Marx' forfatterskab som karakteriseret ved to eller tre afgørende brud.

Et af kapitlerne i Carvers bog har tidligere været bragt i »Kurasje« nr. 31³. Denne artikel medtager imidlertid ikke argumentationen for bogens hovedpunkter: Marx' forholdsvise kontinuerlige intellektuelle udvikling og Engels' brudvise. Vi vil derfor i det følgende redegøre for Carvers argumentation, og i forlængelse heraf vil vi gennemgå og kritisere Schanz' faseopdeling af Marx' intellektuelle udvikling.

Vi vil hermed vise, at Schanz med denne opdeling – trods sit rekonstruktions-sigte – hænger fast i ortodoksiens »objektivistiske« marxisme-forståelse.

I. del: Carvers gennemgang af Marx' og Engels' udvikling

Vildfarelser i Marx- og Engelslitteraturen

Terrell Carver ønsker at undgå nogle af de vildfarelser, som han mener er typiske for den kommenterende litteratur om Marx og Engels.

Carver fremstiller i bogens indledning disse vildfarelser (Carver ss. xi-xv), som er:

1. *Spejleffekten*: Tekstens kommentator forstår ikke det pågældende Marx-skrift eller tekststed. Marx må derfor have været »forvirret«, hvilket blot ifølge Carver betyder, at kommentatoren er forvirret.

2. *Den kronologiske vildfarelse*: Man læser Marx-skrifterne i den rækkefølge, de er nedskrevet, og når Marx for første gang fremsætter et nyt

2. Pudsigt nok mener Carver, at brudtesen kan være relevant ved beskrivelsen af Engels' intellektuelle udvikling, idet han mener at kunne konstatere, at Engels efter at have udviklet en fælles teoretisk opfattelse sammen med Marx i 1840'erne, engang i løbet af 1850'erne skulle have ændret opfattelse. Ændringen skulle bestå i, at Engels i denne periode holder op med at betragte videnskaben som en aktivitet til fordel for nu at opfatte den som et kundskabssystem.

3. Terrell Carver: »Marx, Engels og dialektikken«, Kurasje nr. 31, 1982, ss. 29-41.

synspunkt, så forudsættes det, at det er første gang, han har fået denne idé. Denne tilgang forudsætter altså, at Marx skrev sine tanker ned straks efter, han havde fået dem. Synspunkternes førstegangsoptræden bruges herefter af de pågældende kommentatore som bevis på »brud« i Marx' teoretiske udvikling. Carver mener, at en sådan opfattelse er ret overraskende, når man tager psykologiske og produktionsmæssige faktorer ved nedskrivningen af manuskripterne i betragtning. Nedskrivningssituationen er langt mere kompleks end denne opfattelse lægger op til, mener Carver.

3. *Den teleologiske vildfarelse*: Den kommenterende litteratur forudsætter et bestemt *telos* for Marx-skrifterne. Denne teleologiske vildfarelse indebærer ifølge Carver, at Marx i teorien må gennemløbe en serie af logisk sammenhængende stadier, f.eks. romantisme, liberalisme, hegelianisme, feuerbachianisme osv., indtil erkendelsesmålet opnås. Marx' tidlige tekster forstås altså kun som led i denne »selvafklaringsproces«, hvilket betyder, at teksterne kun forstås ud fra de problemer, han satte sig efter, han havde nået frem til erkendelsessigtet, men ikke ud fra de problemer, der førte frem til dette. Carver mener ikke, at det efterladte materiale kan underbygge opfattelsen af, at Marx fra sin ungdom og frem til sin død gennemløber en række stadier, som gjorde ham til tilhænger af denne eller hin lære. Derimod viser Engels' udvikling vidnesbyrd om omfattende forandringer i hans opfattelser og om bekendelser til forskellige ideologier, f.eks. den ungtske bevægelse, den unghegelske bevægelse, 1840ernes kommunisme og den senere marxisme. Denne forskel på Marx og Engels får afgørende betydning for Carvers behandling af det intellektuelle forhold mellem dem. Da Engels' rolle efter Carvers mening er afgørende for en tilfredsstillende forståelse af forholdet mellem Marx og Engels, undersøger han først og fremmest Engels' værker og i anden række Marx'.

Engels indtager efter Marx' død rollen som hans »litterære eksekutor«, hvorved hans opfattelser og teoretiske udvikling af de teoretiske arvtagere gøres til indgangsvinklen til forståelsen af Marx' skrifter.

Carver mener, at det er rimeligt at tale om direkte forvanskninger fra Engels' side, især efter Marx' død. Engels fjede til og omformulerede Marx' teori, ligesom han lod sine egne opfattelser udvide til også at gælde Marx'. Der blev således via Engels overleveret en retrospektiv synsvinkel på det intellektuelle forhold mellem Marx og Engels. Denne har lige siden præget behandlingen af deres indbyrdes forhold, konkluderer Carver (jvf. Carver s. 154).

De nævnte »vildfarelser« fører ifølge Carver frem til tre fejlagtige antagelser vedrørende forholdet mellem Marx og Engels.

Den første fejlagtige antagelse er forestillingen om, at Marx og Engels var perfekte partnere og samstemmede i alle spørgsmål, hvorfor samarbejdets indbyrdes arbejdsdeling kun skyldtes forskellige interesser, men byggede på en fælles grundlæggende opfattelse. Denne antagelse mener Carver ikke

underbygges af de foreliggende tekster, særligt ikke når Engels skrifter efter 1859 tages i betragtning. Brevvekslingen mellem Marx og Engels kan heller ikke underbygge opfattelsen af et perfekt partnerskab.

Den anden fejlagtige antagelse er, at man ved undersøgelsen af Marx roligt kan ignorere Engels. Dette mener Carver ikke man kan, fordi marxismen er overleveret gennem Engels. En ignorering af Engels vil derfor betyde, at man ubevidst kan komme til at indlæse Engels opfattelser i de Marxske skrifter (Carver s. xiv).

Den tredje fejlagtige antagelse er, at Marx efter 1859 skulle have accepteret Engels' determinisme, der hovedsageligt bygger på Engels' naturvidenskabelige arbejde. Det overraskende ved denne antagelse er ifølge Carver, at den blot tages som givet uden at den forsøges underbygget. Determinismeopfattelsen indebærer to forudsætninger. De er: a.) Den unge Marx' tidlige humanistisk- og filosofiinspirerede værker lader sig ikke forene med den sene Marx' deterministiske værker. b.) Endvidere at Marx ikke kan have udfoldet determinismen konsekvent, da en undersøgelse af disse sene skrifers indhold på mange punkter stemmer overens med de mere filosofiske eller humanistiske formuleringer i de tidlige skrifter. Konsekvensen af dette bliver ifølge Carver, at Marx i dobbelt forstand må have været *skizofren*.

Denne tredje antagelse har ifølge Carver endvidere til konsekvens, at man i realiteten tillægger Engels rollen som »førsteviolin«. Rationaliteten i Engels' overleverede syn på Marx teoretiske udvikling er nemlig, at det er Engels' generelle filosofiske indsigt, der danner grundlag for Marx' specielle »økonomiske« interesse, og det er Engels' determinisme, der udgør Marx' »ledetråde«.

Carver ønsker altså at påvise, at de påståede brud i Marx' teoretiske udvikling vanskeligt lader sig retfærdiggøre ud fra Marx' egne skrifter. Snarere tværtimod synes »Den tyske Ideologis« præmisser at kunne føres tilbage til 1842 og »Den tyske Ideologis« grundanskuelser synes ikke senerehen at være blevet forkastet (jvf. Carver ss. 68-69). Dette gælder ikke for Engels vedkommende. Her mener Carver, at der indtræder en afgørende vending med Engels' anmeldelse af »Bidrag...« i 1859. Engels' forståelse her afviger fra hans samproduktioner med Marx i årene 1844-48, hvor produktionsaspektet ved menneskenes sociale relationer stærkt fremhæves. I 1859 begyndte han således at gøre udkast til et system byggende på en materialistisk historieopfattelse og en materialistisk korrigeret dialektisk metode. Dermed gøres forståelsen af de materielle livsbetingelser af Engels til kernen i den påståede Marxske teori. Ved at overleve Marx kommer Engels i den situation at skulle videreformidle både teori og historien om sit samarbejde og bekendtskab med Marx, hvorved forandringerne i Engels' udvikling kommer til at spille en afgørende rolle for eftertidens forståelse af Marx' skrifter.

Carvers argumentation

Carver opstiller indledningsvis en række spørgsmål vedrørende forholdet mellem Marx og Engels. Hvert kapitel tjener så som svar på disse, hvorved Carver opnår en gennemgående struktur i sin bog.

Det første kapitels udgangspunkt er, at det første møde mellem Marx og Engels i november 1842 blev en fiasko, fordi Marx opfattede Engels som medlem af gruppen »De frie« fra Berlin⁴. Marx havde som redaktør af »Rheinische Zeitung« anlagt en forsigtig kurs over for censuren og afviste derfor at optage mange indlæg fra alt for højtråbende politiske grupper. Indlæg der straks kunne vanskeliggøre avisens videre udgivelse. En af »De frie«, Meyen, beklagede sig imidlertid til redaktøren over, at deres indlæg ikke blev optaget i avisen. Dette førte til Marx' temmeligt irriterede afvisning af alt og alle, der havde med »De frie« at gøre (Carver s. 24).

Engels udviklede sig meget tidligt i journalistisk retning. Hans familieband gjorde ham bekendt med både tyske og engelske sociale forhold. (Faderen var en religiøst præget købmand). Endvidere var Engels som frivillig artillerist i Berlin i stand til at deltage i samtidens teoretiske debatter. Hans tidlige udvikling var præget af bekendelser til forskellige teoretiske strømninger som f.eks. den ungtske bevægelse⁵ og den

4. »De frie« fra Berlin var videreførelsen af »Doktorklubben«, som Marx i sin studietid havde færdes i. Kredsen omkring »Doktorklubben« talte desuden Rutenber, Edward Meyen, Bruno Bauer og Karl Köppen. Dens talerør var oprindeligt Arnold Ruges tidsskrifter. Efter ændringen til »De frie« udartede gruppens virksomhed sig fra teoretiske diskussioner til et selskab, der drog hængende gennem Berlins gader, hvor det foranstaltede tiggeroptog, skandalescener på bordeller, og værtshusslagsmål. I almindelighed behandlede de alt, der var forbundet med »småborgerlighed« og religion med foragt. Ruge og en af hans venner blev under et besøg i Berlin udsat for denne foragt, hvorfor han i et indlæg i »Rheinische Zeitung« tog afstand fra »De fries« udskjelser. Marx støttede Ruge i denne afstandstagen da »Meyen og konsorter« ville have ham til at offentliggøre »de fries« svar på Ruges beskyldninger om, at »de frie« kompromitterede deres sag ved deres opførelse. Dette skete i november 1842 omkring det tidspunkt, hvor det første møde mellem Marx og Engels fandt sted.

Gruppen af »De frie« er på dette tidspunkt (1842) påvirket af socialistiske og kommunistiske doktriner, som Marx på daværende tidspunkt ikke mener han selv er i stand til at bedømme. Dertil er disse doktriner ham for ukendte. (jvf. Carver s. 26).

»De frie« blev efterhånden temmelig isolerede, og hverken Köppen, Meyen, Rutenber eller den nytilkomne Max Stirner bidrog ved udgivelsen af »Die Allgemeine Litteratur-Zeitung« fra december 1843. Bruno Bauer kom således til at stå alene med sine brødre Edgar og Egbert samt nogle få andre om udgivelsen. Dette tidsskrift er hovedmålet for den kritik Marx og Engels efter at være kommet til enighed fremfører i »Den hellige Familie«. Da dette værk udkom i 1845 var »Die Allgemeine Litteratur-Zeitung« forlængst gået ind. Se Franz Mehring, ss. 33-34, 37, 61-62, 117-119.

5. »Det nye Tyskland« var inspireret af den franske julirevolution 1830, hvis krav om ytringsfrihed og fri forfatning var bevægelsens bærende tanke. Den ungtske bevægelse omfattede bl.a. Heinrich Heine, Ludwig Börne, Karl Gutzkow, Karl Grün og Theodor Mundt. Gutzkows »Telegraph für Deutschland« var denne bevægelses tidsskrift og det var heri Engels begyndte sin litterære virksomhed i marts/april 1839. Engels udviklede sig imidlertid snart til unghelianer og fik til Gutzkows ærgelse indlæg optaget i Ruges »Deutsche Jahrbücher« og »Rheinische Zeitung«. Engels skrev indlæggene hertil mens han var artillerist i Berlin oktober 1841 til oktober 1842. Se Mehring ss. 110-112.

unghegelske⁶. Hans mere omskiftende ungdom skete på baggrund af hans frigørelse fra sin religiøst indstillede familie og adskilte sig derved fra Marx', der ikke i nær samme grad udviklede sig i modsætning til sin familiemæssige og sociale baggrund.

Som bekendt blev det ikke ved dette første møde mellem Marx og Engels. Carver prøver i bogens andet kapitel at svare på, hvorfor Marx efter den første »kølige« modtagelse af Engels ændrede indstilling til ham, og efter at have søgt ind i kredsen omkring de utopiske kommunister, Moses Hess, Wilhelm Weitling og den liberale tidsskriftsredaktør Arnold Ruge i Paris, ligefrem indledte et samarbejde med Engels, der resulterede i udgivelsen af »Den hellige Familie« (1844/45).

Som det fremgår af et brev til Ruge fra september 1843, søger Marx allerede da nye græsgange. Den politiske atmosfære og de skærpede censurregler (»Rheinische Zeitung« lukkede marts 1843) gjorde tilværelsen i Tyskland for besværlig. Dertil kommer, at den utopiske kommunisme, som han tidligere afviste som »amatøragtig« åbenbart alligevel virkede dragende på ham.

Om sin tilgang til den franske kommunisme, skrev Marx i samme brev, at det frem for alt gælder om ikke at foregribe en ny verden dogmatisk, men om at finde den ny verden gennem kritik af den gamle. Marx kalder dette »den hensynsløse kritik af alt bestående«. Målet med kritikken er at »reformere bevidstheden« således, at dens drøm om en anden verden påvises ud fra samtiden. Fremfor at holde et eller andet dogmatisk skema op om en bedre sandhed, som den franske kommunisme, ville Marx analysere den »mystiske« og endnu ikke for sig selv »uklare bevidsthed«. Det drejede sig om, at opnå »selvforståelse« over tidens »kampe og ønsker«. Marx har dermed fremlagt sit program for »De tysk-franske Årbøger« (jvf. Carver ss. 28-29).

Som medredaktør af »De tysk-franske Årbøger« (udkom kun en gang) modtog Marx allerede i november 1843 Engels' manuskript til artiklen: »Omrids til en kritik af Nationaløkonomien«⁷. (Denne artikel optages i årbøgerne (ligesom Engels' anden artikel – en omtale af den engelske forfatter Th. Carlyles »Past

6. Den unhegelske bevægelse, som »De frie« oprindeligt var en del af, udsprang af den religionskritik, der sædvanligvis dateres til David Strauss' kritik i 1835 af evangeliernes påståede historiske indhold. I 1839 skærpede Bruno Bauer denne kritik, idet han frakendte evangelierne ethvert historisk indhold. Evangeliene skulle således udelukkende være et produkt af evangelisternes fantasi.

I øvrigt grupperede unhegelianerne sig omkring Arnold Ruges forskellige tidsskriftsudgivelser. De stadigt skærpede censurbestemmelser tvang ham 1. juli 1841 til at flytte »Hallische Jahrbücher« til Dresden, hvor de udkom under navnet »Deutsche Jahrbücher«. Allerede i 1842 måtte Ruge forlægge udgivelsen helt til Schweiz, hvor tidsskriftet udkom som »Anecdotes«. Feuerbach offentliggjorde bl.a. »Foreløbige teser til en reform af filosofien« i »Anecdotes«. I løbet af 1843 enedes Marx og Ruge om udgivelsen af »De tysk-franske Årbøger« i Paris. Se Mehring ss. 32, 48, 68.

7. I »Omrids ...« behandler Engels »privatejendommens love« sådan som de politiske økonomer formulerer dem. Inden for denne videnskab er der uoverensstemmelser mellem merkantilister og frihandelstilhængere konstaterer Engels. I denne strid kommer de engelske og franske socialister ofte sandheden nærmere ved at forholde sig kritisk til privatejendommen end de professionelle

and Present») og udøver ifølge Carver en »overvældende« virkning på Marx (jvf. Carver s. 32).

Engels' artikel kritiserer en videnskab – den politiske økonomi – på en måde, der falder sammen med Marx' fremførte kritikintensjon i Brevet til Ruge. I sin selv-biografiske skitse i »Forord« til »Bidrag ...« (1859) kalder Marx denne artikel en »genial skitse til en kritik af de økonomiske kategorier« (»Marx 1974«, s. 14) og han hævder i samme anledning, at de artikler han selv publicerede i årbøgerne (»Om jødespørgsmålet«, »Kritik af den Hegelske

økonomer gør. Dette skyldes ifølge Engels, at økonomerne er ukritiske over for deres forudsætning, privatejendommen, og de betragter den derfor ikke som et historisk produkt.

Nyere økonomer f.eks. Smith og Ricardo kan end ikke bedømme merkantilsystemet med dets monopoler rigtigt, fordi de i endnu højere grad end merkantilisterne er »befængt« med privatejendommen, skriver Engels (MEW 1, 1972 s. 502). Socialisterne, der som Engels går ud fra »en ren menneskelig basis« (ibid.) slipper uden om disse forudsætninger og kan derfor bedre bedømme økonomernes teorier. Analog med at teologien enten fører tilbage til »blind tro« eller fremad til »fri filosofi«, fører handelsfriheden således ifølge Engels (ibid.) på den ene side til monopolernes restaurering, og på den anden side til privatejendommens ophævelse. Engels kommer med et ganske interessant eksempel herpå, nemlig økonomernes »forvirring« omkring værdibestemmelsen (ibid. ss. 505-508). Ifølge Engels har Ricardo og Say nemlig hævdet hver sit princip ved værdibestemmelsen. Ricardo bestemmer den ved produktionsomkostningerne. Say ved en tings brugbarhed.

Engels behandler først Ricardo, der taler om en »abstrakt værdi« der bestemmes af tingenes produktionsomkostninger. Denne abstrakte værdi er imidlertid ikke bytteværdi, dvs. i Engels opfattelse den faktisk opnåelige »handelsværdi«. Derimod er det den værdi, som bestemt af produktionsomkostningerne kan hævdes uafhængigt af konkurrencen. Dette anser Engels for den rene »forvirring«, for hvad sikrer, at producenten sælger sin vare til dens produktionsomkostninger? (jvf. anf. værk s. 506) Omvendt vil det ikke set fra køberens side uafhængigt af konkurrencen, dvs. varens brugbarhed, kunne fastslås om varen faktiske handelsværdi falder sammen med dens produktionsomkostninger. Ricardo værdibestemmelse kan altså ikke i længden holde markedets virkninger ude fra værdibestemmelsen ifølge Engels (ibid. s. 506), hvilket var dens oprindelige forehavende.

På den anden side foretager Say samme abstraktion så at sige med modsat fortegn. En tings brugbarhed er noget rent subjektivt, der afhænger af min mulige behovsopfyldelse ved at jeg tilegner mig den. Bestemmelsen af brugbarheden lader sig imidlertid ikke gøre uden at inddrage konkurrenceforholdene, hvilket vil sige at produktionsomkostningerne bliver medbestemmende ved varens værdibestemmelse.

Over for disse tilsyneladende diametralt modsatte opfattelser foreslår Engels, at en tings værdibestemmelse omfattes af begge faktorer. Vareværdien er dermed »produktionsomkostningernes forhold til brugbarheden« (ibid. s. 507). Er to tings produktionsomkostninger ens bliver deres brugbarhed afgørende.

Dette hævder Engels er den rette basis for byttet og for at kunne afgøre en vares brugbarhed må konkurrencen medreflekteres, hvilket vil sige, at vareværdien også er bestemt af loven om udbud og efterspørgsel.

Engels går videre og forsøger at forklare Ricardos metode. Ricardos udgangspunkt var, at priserne blev bestemt ved en vekselvirkning mellem produktionsomkostninger og konkurrencen. Men da han abstraherer herfra – de »rene empiriske love« –, dvs. fra prisen på det tidspunkt, hvor konkurrenceforholdet balancerer eller udbud og efterspørgsel dækker hinanden, så bliver kun produktionsomkostningerne tilbage, som han kalder »realværdi«. Prisens kilde – værdien – bliver dermed gjort afhængig af dens eget produkt.

Engels artikel kaster altså nyt lys over privatejendommen, som Marx ifølge brevet til Ruge mente havde »inficeret« den franske kommunisme. Desuden gør Engels eksplicit opmærksom på, at menneske og natur er produktionens elementer.

retsfilosofi. Indledning«.) førte ham til det resultat, »at det borgerlige samfunds anatomi må søges i den politiske økonomi« (Marx 1974, s. 12).

De økonomiske kategorier og produktionsfaktorerne, som Engels behandler i denne artikel, dukker igen op i Marx' »Økonomiske og filosofiske manuskripter (1844)« eller »Parisermanuskripterne«. Disse manuskripter nedskrevet april-august 1844 – altså før hans andet (og succesfulde) møde med Engels i Paris august 1844 – er Marx' første behandling af den økonomiske teori. Allerede i årbøgernes artikler kommer Marx muligvis inspireret af Engels med nogle sidebemærkninger om økonomi, men ellers er disse artikler polemiske og politisk orienteret. Især behandles den borgerlige stat og samfund.

Det andet Engels-værk, som Carver anfører, som betydningsfuldt for Marx' selvforståelse, er »Die Lage der Arbeitende Klasse in England« udgivet 1845, hvori de engelske arbejdsforhold, den engelske industrielle revolution, og den tidlige engelske organisering behandles.

Ser man på det indbyrdes forhold mellem Engels og Marx, så er det interessant, at på dette tidlige tidspunkt *overgår* Engels Marx med hensyn til teoretisk viden om den politiske økonomi, historisk viden særligt om engelske forhold og sit kendskab til den engelske arbejderbevægelses historie.

Sammenfaldet mellem Marx' kritikprogram og indholdet i Engels udkast til en kritik af nationaløkonomien er ifølge Carver (s. 32) den direkte anledning til Marx' stærkt ændrede vurdering af Engels. Men selv om Engels således foregriber Marx og der var en klar udvikling i retning af Engels' synspunkter i samproduktionerne (»Den hellige Familie«, »Den tyske Ideologi«, »Det kommunistiske partis Manifest«), mener Carver ikke, at dette giver grundlag for antagelsen af et »brud« for Marx' vedkommende ved indledningen på samarbejdet med Engels. Der er snarere tale om en videreførelse af Marx' kritikintention og en »betragtelig inspiration« (Carver s. 50).

Samarbejdet fik nærmest den stik modsatte virkning på Engels. Hvor Marx på en måde overtog Engels program fra »Omrids ...«, så droppede Engels stort set al videre arbejde med den politiske økonomi, indtil han i 1883 »arvede« manuskripterne til »Kapitalen«s 2. og 3. bog. Engels kom ganske vist lejlighedsvist med kommentarer til Marx' arbejde med »økonomien«, men beskæftigede sig ellers ikke særligt meget med politisk økonomi efter 1844.

Marx synes via »Omrids ...« og med indledningen på samarbejdet med Engels, at have nået et vigtigt skridt videre på vejen til »selvafklaringen« i »Den tyske Ideologi« (1845-46). Dette vigtige skridt var en drejning af kritikken af religion og politik i retning af nationaløkonomi. Han sluttede kontrakt med forlæggeren Leske om udgivelse af »Kritik af politikken og Nationaløkonomien« 1. februar 1845. Udgivelsen heraf blev aldrig til noget da Leske opsagde kontrakten 19. september 1846 fordi Marx ikke overholdt leveringsfristen. (Jvf. Marx 1966, s. 239)

Efter at have påbegyndt samarbejdet anså både Engels og Marx det for vigtigt at afgrænse sig fra deres samtidige. De besluttede derfor at rette en kritik mod den unghегelske bevægelse, der på daværende tidspunkt endnu havde politisk indflydelse på det radikale intellektuelle miljø i Tyskland. Kritikken fremsattes i »Den hellige Familie«, der blev udgivet i 1845 og som Engels bidrog til i slutningen af august og i begyndelsen af september 1844 i Paris. Marx arbejdede indtil november 1844, hvorved manuskriptet svulmede voldsomt op i forhold til den oprindeligt planlagte pamphlet.

»Den kritiske kritik« – arbejdstitlen på »Den hellige Familie« – var et polemisk værk rettet mod »Bauer og konsorter«, der stærkt påvirket af Feuerbachs forslag om i forhold til Hegels filosofi⁸ at vende subjekt og prædikat om, havde foretaget denne omvendning sådan, at man mente at alle den menneskelige naturs manifestationer kunne ændres af kritikken (Carver s. 53). Marx vendte sig mod denne simple brug af subjekt-prædikat omvendingen, men rettede ellers hovedsageligt kritikken mod den kritiske kritiks behandling af Proudhons overvejelser om privatejendommen.

Efter udvisningen fra Paris i begyndelsen af 1845 bosatte Marx sig i Bruxelles. Engels fortsatte stort set sit tidligere polemiske og journalistiske arbejde efter færdiggørelsen af »Die Lage ...« og inviterede Marx til Manchester samme år, hvor han fik lejlighed til at se i Engels' noter og bøger om politisk økonomi m.m. Da de vendte tilbage til Bruxelles opdagede de, at »Bauer og konsorter« havde haft den frækhed, at svare igen. Marx og Engels besluttede derfor at skærpe kritikken i et nyt skrift. Manuskriptet til dette – »Den tyske Ideologi« (1845-46) – blev dog overladt ufærdigt til »musenes gnavnende kritik«, da de ikke kunne få nogen til at udgive det. Marx tillægger imidlertid manuskriptet stor betydning for sin »selvafklaring«. Dette fremgår af hans selvbiografiske skitse i »Forord« til »Bidrag...«.

Som Carver gør opmærksom på er »Den hellige Familie« og »Den tyske Ideologi« således nært forbundne (Carver s. 67). Deres emne og sigte er det samme – en kritik af unghегelianerne og deres simple subjekt-prædikat omvendning.

Betydningen af »Den tyske Ideologi« skal ses på baggrund af, at Marx i det omtalte forord fra 1859 – lettere omskrevet – gentager sine synspunkter fra »Den tyske Ideologi«. Synspunkterne udarbejdede han i fællesskab med Engels i 1845-46. Carver påviser ved en tekstsammenligning, at Marx' ledetråde fra 1859 gentager »Den tyske Ideologi«s forståelse uden nogen større

8. Feuerbachs subjekt-prædikat-omvendning af Hegels filosofi bestod i, at mens selv-bevidstheden hos Hegel optræder som et subjekt med menneskelige egenskaber, f.eks. arbejde, så sætter Feuerbach det sanselige menneske som subjekt og gør tænkningen til prædikat ved dette subjekt. Bauer sætter også mennesket som subjekt, men forsyner dette med en »kritisk bevidsthed« som prædikat.

afvigelser. (Carver ss. 72-76). Dette »grundsyn« holder sig endvidere helt frem til og med »Kapitalens« udgivelser.

Såvel »Den tyske Ideologi« som »Forord« til »Bidrag ...« fremhæver produktionsaspektet ved den menneskelige tilværelse. Gennem den samfundsmæssige produktion producerer menneskene deres liv. I »Den tyske Ideologi« rettes kritikken lige som i »Den hellige Familie« mod unghegelianernes forsøg på, at forklare menneskenes samfundsmæssige relationer udfra deres tankemæssige forhold. Ifølge Marx og Engels munder unghegelianernes religionskritik derfor ud i »det moralske krav til menneskene, at de udskifter deres nuværende bevidsthed med den menneskelige, kritiske eller egoistiske bevidsthed« for »at fortolke det bestående anderledes, dvs. anerkende det i kraft af en anden fortolkning«. (Marx & Engels 1974, s. 25).

Den tredje og sidste samproduktion er »Det kommunistiske partis Manifest« (1848). Ved tilsvarende tekstsammenligninger, som den allerede omtalte, viser Carver dels, hvordan hovedtankerne til Manifestet stammer fra Engels' »Die Lage ...« (1845), og dels, at Marx skrev Manifestet efter Engels' forlæg: »Kommunismens principper« (1847) (Carver ss. 87-93). Marx' egne bidrag, foruden de redigeringsmæssige og formuleringsmæssige, begrænser sig hovedsagligt til asnittet om den utopiske socialisme (»Socialistisk og kommunistisk litteratur«). Med »Det kommunistiske partis Manifest« indtager klassekampen en central rolle ved forklaringen af historien.

Carver hævder, at for alle tre samproduktioner gælder, at der mellem Marx og Engels er en betragtelig overlapning af interesser, fremgangsmåde og emner. Efter 1848 beskæftigede Marx og Engels sig ikke længere med det samme. Begge skrev ganske vist nogle historiske skrifter omkring 1850, i hvilke revolutionserfaringerne fra 1848-49 blev bearbejdet, men Marx helligede sig herefter hovedsagligt studiet af den politiske økonomi og kampen for tilværelsen. Engels indtrådte i sin fars firma i Manchester og bidrog løbende med forskellige avisartikler. (Carver s. 94).

Ifølge Carver udgør Engels' anmeldelse i »Bidrag ...« i 1859 et vendepunkt i hans teoretiske udvikling. Fra dette tidspunkt kan den gængse marxistiske tradition, som bygger på Engels' sene skrifter og forord til de af ham udgivne Marx-værker, dateres. Carver påviser dette i en indgående analyse af Engels' anmeldelse af »Bidrag ...«. (Carver ss. 96-108). Det er endvidere det første tekststed, der varslede de opfattelser, der siden har været god latin i den marxistiske tradition og som Engels senere fremførte i skrifterne: »Anti-Dühring« (1877-78), »Socialismens udvikling fra utopi til videnskab« (1880), »Ludwig Feuerbach og afslutningen på den klassiske tyske filosofi« (1886), som alle ofte har været mere læste og udbredte end Marx' eget hovedværk: »Kapitalen«.

Engels anvender i anmeldelsen for første gang nogensinde udtrykket »den materialistiske historieopfattelse« til at betegne Marx' kritik af den politiske økonomi.

I Marx' »ledetråde« fra »Bidrag ...«s forord understreges produktionsaspektet, idet »den måde, hvorpå det materielle liv produceres, betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces overhovedet«. Efter korrekt at have citeret Marx for dette indskyder Engels følgende bemærkning: »at alle samfunds- og statsforhold, alle religiøse og juridiske systemer, alle teoretiske anskuelser, der dukker op i historien, kun kan forstås, når man har forstået de materielle livsbetingelser i den pågældende periode, og når de udledes af disse materielle betingelser«. Dermed har Engels transformeret Marx' ytringer om, at menneskene må producere deres livsfornødenheder for at producere deres liv til, at *forståelsen* af de »materielle livsbetingelser« er nøglen til forståelsen af alle ideologiske former. (jvf. Carver s. 99).

Det centrale for Engels bliver således påberåbelsen af en materialistisk ontologi over for en idealistisk. Engels mente, at der med »den materialistiske historieopfattelse« rettes »et direkte slag mod al idealisme« (Marx 1974 s. 250).

Det er bemærkelsesværdigt, at Engels ikke kun misinterpreterer Marx' ledetråde ved studiet af det borgerlige samfund ved at fortrænge »produktionsaspektet« til fordel for »de materielle livsbetingelser« som forståelsesgrundlaget for de forskellige epoker, hvorpå de ideologiske former hviler; men også Hegel ved udlægningen af dennes historiefilosofi. Engels hævder nemlig, at tankeudviklingen ifølge Hegel skulle følge den verdenshistoriske udvikling parallelt, sådan at denne blot leverede »bekræftelsen på tankeudviklingen« (Marx 1974 s. 254). Historien er således ifølge Engels test på filosofiens rigtighed. Dette hævder Carver ikke er i overensstemmelse med Hegels egen opfattelse. Ifølge denne kan historien intet bevise; kun filosofien kan dette, og denne kræver kun sit eget logiske bevis. Fornuften står således over historien og fornuften kan på denne måde godt bevise historien, men det modsatte er ikke muligt. Engels udlægger således også Hegel fejlagtigt. (Carver s. 104).

Denne mistolkning af Hegel skaber ifølge Carver to selvskabte problemer for Engels: Dels erstatningen af Hegels idealisme med »en verdensanskuelse, der var mere materialistisk end alle tidligere«, dels en skitsering af det »korrekte« forhold mellem historie og logik, hvor »det historiske forløb« reflekteres i logikken i »abstrakt og teoretisk konsekvent form« (Carver s. 105).

Det er Carvers pointe, at Engels med sin anmeldelse af Marx' »Bidrag ...« kommer i modstrid med de udtalelser han selv tidligere sammen med denne havde fremsat i manuskripterne til »Den tyske Ideologi«. Hermed er han også i modstrid med Marx' egne formuleringer i forordet til »Bidrag ...«. Ved at indføre dialektiktermen og »den materialistiske historieopfattelse« genaktualiseres ganske vist de filosofiske spørgsmål fra »Den tyske Ideologi«. Men dette sker ved, at der nu indføres en ontologisk materialisme (jvf. Carver s. 107),

der er fraværende hos Marx og i samproduktionerne. Opfattelsen kan her med Alfred Schmidts udtryk kaldes »en ikke-ontologisk materialisme« (Schmidt s. 12). Her blev der ikke taget stilling til det ontologiske spørgsmål, om hvorvidt de materielle eller bevidsthedsmæssige forhold var primære, men begge blev opfattet, som momenter i den samme produktionsproces.

Kommentar til Carver

Det er en hovedpointe hos Carver, at Engels, især efter Marx' død, tilskriver ham nogle opfattelser, som han ikke selv delte. Ifølge Carver er det som om Marx-Engels forholdet eksisterede to gange, en gang i Marx' levetid, og endnu en gang i de år, hvor Engels overlevede ham. Carver synes nærmest at tillægge Engels en rolle som historieforvansker.

Når Carver kan operere med en sådan historieforvanskningstese, hænger det sammen med, at han går uden om de fundamentale metodiske tvetydigheder og usikkerheder, der også prægede den modne Marx' økonomikritiske arbejde med »Kapitalen«. Carver angiver Marx' metode på følgende vis:

»Marx' kritiske metode i behandlingen af den politiske økonomi var eklektisk og meget kompleks. Han brugte klassisk og hegelsk logik, matematiske, sociologiske, økonomiske, historiske og politiske analyseteknikker. Disse blev brugt, når de passede til det aktuelle emne. Denne eklektiske metode indeholdt også dialektik som en specifikation af modstridende udviklingsfaktorer i analysen af sociale fænomener, og vi ved, at Marx fandt dialektikken brugbar ved f.eks. begreber som penge og profit.« (Carver, s. 114).

Vi har andet steds argumenteret for, at Marx' metode i Kapitalfremstillingerne er alt andet end entydig identificerbar. Der var både tale om åbenbare usikkerheder og om en vulgariseringstendens igennem de forskellige udgaver. Engels' udlægninger kan derfor ses som et behjertet forsøg på at tematisere en orden i fremstillingen, frem for at blive betragtet som en historieforvanskning. At Engels' forsøg knyttede an til de mere esoteriske sider hos Marx, er en anden sag. (Se hertil Bundesen/ Hansen s. 135).

Som påpeget af Carver er det rigtigt, at Engels i forordet til andet oplag af »Anti-Dühring« fra 1885, to år efter Marx' død, nu i forhold til første oplags forord tager Marx meget mere til intægt for udarbejdelsen af skriftet, idet det nu angiveligt fremstår som en fremstilling af deres (Marx og hans) verdensanskuelse og dialektiske metode. Men denne ændring i formuleringerne kan næppe reduceres til et forsøg på at pådutte Marx nogle nye opfattelser – nu, hvor han ikke længere var i stand til at protestere. Engels' fremhævelse af den fælles verdensanskuelse og dialektiske metode i forordet til andet oplag må nok snarere ses som et udtryk for at sigtet med andet oplag var et ganske andet end første oplags. Sigtet med dette var, at det skulle være et kampskrift mod Eugen Dühring. Da andet oplag udkom,

var der ingen, der længere bekymrede sig om Dühring og dennes ideer. Sigtet med andet oplag var nu, at skriftet skulle fungere som en slags lærebog inden for arbejderbevægelsen i de marxistiske principper. Den kunne fungere sådan, fordi Engels i sin kritik af Dühring også måtte slå over i en mere eller mindre sammenhængende fremstilling af den af »Marx og mig« fremførte dialektiske metode og kommunistiske verdensanskuelse (MEW 20, s. 8).

Vi mener, at Carver bruger det påståede brud hos Engels i 1850erne til på en fiks måde at få løst nogle ganske vanskelige problemer i forståelsen af det intellektuelle forhold mellem Marx og Engels. Det var mere uigennemskueligt end Carver vil give det udseende af. Det må ikke overses, at Marx selv i sit angreb på en vis hr. Vogt, skrevet 1860, lancerede tesen om »de perfekte partnere«:

»hvad angår Friedrich Engels og mig selv ... Vi arbejder efter en fælles plan og efter forudgående aftale...«

(Her citeret fra John Hoffmanns anmeldelse af Carvers bog i »Science og Society« vol. XLIX nr. 2 1985, s. 251.)

Til trods for disse kritikpunkter kaster Carvers fremstilling, især gennem hans tekstsammenligninger af »Den tyske Ideologi« og »Forordet«, et lys over Marx' intellektuelle udvikling, som påpeger kontinuiteten i denne.

II. del: Præsentation og kritik af Schanz' faseinddeling

Schanz' inddeling af Marx' forfatterskab i tre faser

Faseinddelingen er et fremtrædende træk ved Hans-Jørgen Schanz' udlægning af Marx' teoriudvikling. Ved at lægge to snit i det Marxske forfatterskab inddeles dette i tre distinkte faser. For hver enkelt fase gælder, at nogle begrebers hegemoni tillægges den afgørende udsagnskraft for de øvrige underordnede begrebers betydning, hvorved disses betydning ændrer sig med hver fases skiftende dominerende begreber.

Schanz begrundet faseopdelingen med brud i Marx' teoriudvikling. Disse brud fremkommer ved at mangler og utilstrækkeligheder i en fase løses i den efterfølgende. Herved omstruktureres begreberne også. Ved denne fremgangsmåde anvendes den efterfølgende fase til belysning og bestemmelse af den forangående. Den fase, som Schanz holder op som facitliste i forhold til de to forangående, er den såkaldt økonomikritiske, som ifølge Schanz indledes med »Grundrids« fra 1857/58. Det er derfor åbenbart denne fase, som interesserer Schanz mest. Man kan næsten påstå, at han læser Marx »baglæns«, når han behandler de to forangående faser. Men dette betyder, at centrale træk ved Marx' oprindelige erkendelsesgang vanskeligt lader sig tematisere.

Det er et væsentligt sigte for Schanz, at påvise en historisk formspecificitet for de begreber, der stammer fra den økonomikritiske fase. De overhistoriske eller universalhistoriske bestemmelser fra de tidligere faser i Marx' teoriudvikling skal specificeres historisk ved fremkomsten af økonomikritikkens formbestemmelser.

Vi vil forfægte det synspunkt, at Schanz i sin forståelse og udlægning af Marx' forfatterskab ikke begriber produktionsforståelsen og kritiksigtet i de tidlige værker. Da vi mener, at både forståelsen af arbejdet som produktion og kritiksigtet er centrale for hele Marx' teoriudvikling (i det mindste fra og med 1844), vil vi overfor Schanz brudfyldte udlægning af Marx' teoriudvikling fremhæve det kontinuerlige i denne.

Vi vil først gennemgå de tre faser, som Schanz opstiller: 1) Den antropologiske fase (1842-44), 2) Den historisk materialistiske fase (1845-56) og 3) Den økonomikritiske fase (1857-83). Vort sigte med denne gennemgang er at eftervise, hvorledes Schanz skelner mellem faserne. Derefter vil vi fremføre vores kritik af faseinddelingen.

1. Den antropologiske fase (1842-44)⁹

Schanz anvender »Parisermanuskripterne« eller »1844-manuskripter ne« (som også kaldes »De økonomisk-filosofiske manuskripter«) som referencetekst for denne fase. Ifølge Schanz er fasen ikke karakteriseret ved nogen særlig homogenitet, idet den er præget af Marx' hurtige udvikling fra radikal liberalist til hans anerkendelse »af kommunismen som mål«. Schanz, 1981, s. 215).

Parisermanuskripterne er ifølge Schanz domineret af et »i bund og grund antropologisk arbejdsbegreb«. Dette er »tilkoblet« en »individual-subjekt-objekt logicitet som strukturprincip for arbejdsaktiviteten.« Schanz, 1981, s. 215-16) Hermed forstår Schanz, at Marx i denne fase opererer med et menneskeligt individ, der som det faste forankringspunkt tilegner sig den omkringliggende verden ved at skabe og omforme den. Det er dog ikke helt klart, hvad Schanz mere præcist forstår ved et »antropologisk« arbejdsbegreb, der også betegnes som »bevidsthedsfilosofisk« (Schanz et. al., 1984, s. 115).

I artiklen »Subjekt-objektproblematikken hos Althusser« som Schanz selv henviser til for en »præciserende bestemmelse af denne subjekt-objekt logicitet« (Schanz, 1981, s. 215), betegnes arbejdsbegrebet konsekvent kun som »antropologisk«:

»Der findes en subjekt-objektfigur (...) som grundlæggende konstituerer sig omkring begrebsliggørelsen af et isoleret tænkt enkeltindvids livtagsproces med omverdenen i videste forstand, hvor subjektet altså specificeres ved at være

9. Til brug for gennemgangen af faseinddelingen har vi hovedsaglig anvendt Schanz' doktordisputats »Træk af behovsproblematikkens idéhistorie med særlig henblik på Marx og Engels«.

sammensat af og syntiserende i forhold til de forholdsmodi, der kan karakterisere et isoleret tænkt enkeltindivid. Objektet i denne her subjekt-objektfigur udgøres af alle de elementer i ikke-individet, som individet som aktivt og suverænt centrum forholder sig til (kognitivt, emotionelt, affektivt og formdannende).« (Schanz, 1977, s. 74).

Med identificeringen af det enkeltstående individ er subjekt-objektlogiciteten givet som det subjekt-objekt forhold, der »konstituerer sig omkring begrebsliggørelsen« af det isolerede individs »livtagsproces« med omverdenen. Objektet forbliver altså udenfor subjektet som »elementer i ikke-individet«. Objektverdenen karakteriseres nærmere som »den stofflighed, som via subjektets suveræne livgivne akt får påtrykt kvaliteten brugsværdi i bredeste forstand«. (Schanz, 1977, s. 77) Med »objekt« må Schanz altså mene de midler, der kan tjene til opfyldelse af det menneskelige individs behov, og disse er kun givet gennem dette subjekt.

Historien opfattes, ifølge Schanz, i denne fase af Marx som »resultanten af subjekternes sammenstød.« (Schanz, 1977, s. 75) Dette bevirker at individet tænkes universalhistorisk:

»Denne Parisermanuskripterne subjekt-objektlogicitet, som jeg vil kalde antropologisk, fordi den realiter går ud fra et abstrakt tænkt enkeltindivid, ja fordi den i en ganske præcis forstand er en art filosofisk robinsonade helt igennem i stil med de af Marx senerehen kritiserede økonomiske robinsonader, ...« (Schanz, 1977, s. 75).

Dette enkeltstående individ skaber ved sin »selvfrembringelsesakt« (jvf. Schanz, 1981, s. 238) historien, men skabes ikke selv herigennem.¹⁰

2. Den historisk materialistiske fase (1845-56)

Denne fase indledes ifølge Schanz med Feuerbach-teserne (Schanz, 1981, s. 232) og »Den tyske Ideologi« tildeles rollen som referencetekst.¹¹ Om fasen hedder det:

10. Schanz fremhæver subjekt-objekt logiciteten i denne fase for at kunne skelne mellem det antropologiske subjekt, der gælder i den første fase og Kapitalen som subjekt, der gælder for den økonomisk-kritiske fase. I den mellemliggende fase kan subjekt-objekt logiciteten ifølge Schanz ikke finde anvendelse, idet forholdet mellem produktivkraften og produktionsforhold ikke er bestemt som et sådant subjekt-objekt forhold. »Ejheller lader en koncept for klassekamp sig strukturere gennem denne subjekt-objektlogik. Alligevel finder (...) Parisermanuskripterne subjekt-objektlogik anvendelse gang på gang på specialfelter indenfor den historiske materialisme«. (Schanz, 1981, s. 75).

11. I betragtning af det nære slægtskab mellem »Den hellige Familie« og »Den tyske Ideologi« er det mærkeligt, at Schanz lægger bruddet netop mellem disse to skrifter. »Den tyske Ideologi« blev skrevet, fordi de, der blev kritiseret i »Den hellige Familie«, havde den »frækhed« at svare igen på kritikken.

»I den næste fase – fra 1845 til 1856 – grundlægges Marx' og Engels' materialistiske historieopfattelse, eller den historiske materialisme. Det tidligere antropologiske, subjekt-objekt strukturerende arbejdsbegreb afløses nu af et arbejdsbegreb, der opererer med produktivkraften og produktionsforholdet som det centrale.« (Schanz, 1981, s. 217).

Det hævdes altså, at det tidligere subjekt-objekt strukturerende arbejdsbegreb *afløses* af et, der har forholdet mellem produktivkraften og produktionsforholdet som det centrale. Arbejdsbegrebet i denne fase betegnes også som »nationaløkonomiens ikke-filosofiske arbejdsbegreb«. (Schanz, 1981, s. 217) Arbejdsbegrebet i denne fase omfatter også »naturen i dens til enhver tid bearbejdede form (som produktivkræfter) som et historiebærende element.« (Schanz, 1981, s. 217).

Endvidere forskydes det menneskelige væsen fra det enkelte individ til »ensemblet af samfundsmæssige forhold«. Konsekvensen heraf er indførelse af klassebegrebet, hvorved også Ricardos økonomiske teori accepteres af Marx. Den klassiske økonomis begreber overtages generelt. Kun i vurderingerne adskiller Marx sig fra Ricardo. (Schanz, 1981, s. 218).

Denne fase karakteriseres generelt af opstillingen af en almen historie-teori byggende på forholdene mellem produktivkraft og produktionsforhold. Herved bliver det vanskeligt at skelne mellem oplysningstidens og Marx' og Engels' historieopfattelse.¹²

I forhold til kommunismeopfattelsen får ændringen af det antropologiske arbejdsbegreb til produktivkraft/produktionsforholds-begrebet til følge, at menneskene ved den voksende produktivitet bliver i stand til at overvinde elendigheden. Kommunismen ses ikke længere blot som en nødvendighed for fremmedgørelsens ophævelse, men også som en af den voksende produktivitet udviklet mulighed. (Schanz, 1981, ss. 257-258).

I denne fase stilles altså i højere grad end i den forangående historien som problem. De vigtigste begreber lider imidlertid fortsat af nogle utilstrækkeligheder:

»Den historiske materialismes grundbegreber – produktivkraft, produktionsforhold, klasse – optræder i den nævnte fase med en markant historieløshed: produktivkraftsbegrebet er substantielt historieløst, det har gyldighed i enhver historie, det samme gælder produktionsforholdet og klassebegrebet.« (Schanz, 1981, s. 219).

Denne »markante historieløshed« afhjælpes i den efterfølgende fase.

12. Se hertil Schanz' behovsafhandling (Schanz, 1981, s. 95 f.), hvor han behandler civilisationstænkning og historiefilosofi. I oplysningstidens historie-filosofi opereredes med forskellige udviklingsstadier i den menneskelige historie.

3. Den økonomikritiske fase (1857-83)

I den historisk materialistiske fase formulerede Marx, ifølge Schanz, en historieteori, der på afgørende punkter forblev »historieløs«. Dette skal der rådes bod på i den sidste fase, som indledes med den »almene indledning« fra »Grundrids«.

Overgangen fra den mellemste til den sidste fase muliggøres af »den nye indfaldsvinkel til økonomien«, der fører til en række »afgørende forandringer i Marx' teori (jvf. Schanz, 1981, s. 260) Denne nye indfaldsvinkel består i, at Marx nu indleder »kritikken af selve de økonomiske kategorier.« (Schanz, 1981, s. 220).

De utilstrækkelige overhistoriske begreber fra den historisk materialistiske fase opgives. Formbestemmelserne tilkendegiver nu historisk specifikke kapitalistiske produktionsforhold. Med formbestemmelserne opnår begreberne desuden en dobbeltkarakter:

»Med begrebet for arbejdets dobbeltkarakter er hele formproblematikken samt subsumtionsbestemmelserne indført. Determinations-, prægnings- og udviklingslogikkerne ændrer sig nu radikalt.« (Schanz, 1981, s. 220).

Schanz opfatter således kapitalen som en subsumtionslogik, idet der med »formproblematikken« etableres et forhold mellem en logik, der er overgribende, og en given materialitet.¹³ Imidlertid er der nu ikke blot tale om en modsætning mellem to ikke-identiteter, som i den forangående fase; men i økonomikritikken sker der en kompleksitetstilvækst ved at de får et indhold, der selv er modsætningsfyldt. (Schanz, 1981, s. 222).

Kritik af Schanz' faseinddeling

Vi vil herefter gå over til en nærmere kritik af den faseinddeling, som Schanz foretager af Marx' forfatterskab.

1. Overgang fra et antropologisk arbejdsbegreb til et produktivkraft/produktionsforhold-begreb

Det er ikke ganske let at se hvilket arbejdsbegreb Schanz tillægger Marx i den »første fase«. Arbejdet er angiveligt »enkeltsubjektets arbejde« (Schanz 1977, s. 75). Schanz kalder også Marx' arbejdsbegreb for »bevidsthedsfilosofisk«. Denne formulering peger tilbage til Hegel, hvis arbejdsbegreb havde bevidstheden som sin genstand.¹⁴

13. For en nærmere kritik af denne subsumtionsproblematik hos Schanz. Se Lars Qvortrups artikel i Teori og Praxis nr. 7, 1977 »Nogle problemer ved kapitallogikken«.

14. Hegel koncipierer i sin »Åndens Fænomenologi« alle fænomener som åndens afhændelse, altså som tankemæssige fænomener. Arbejdet er bevidsthedsmæssig aktivitet og overvindelsen af fremmedgørelsen sker gennem denne aktivitet. Derfor skriver Marx:

Der er efter vores mening to væsentlige problemer i Schanz' bestemmelse af den unge Marx' arbejdsbegreb. For det første påstanden om, at Marx' udgangspunkt her er »et isoleret tænkt enkeltindivid«, og for det andet at arbejdsbegrebet skulle være »bevidsthedsfilosofisk«.

Lad os tage det sidste problem først. Påstanden om, at arbejdsbegrebet er »bevidsthedsfilosofisk« får umiddelbart læseren til at tro, at arbejdsbegrebet kun omfatter det åndelige arbejde. I forhold til referencen til Hegel passer dette meget godt (Schanz 1981, s. 215), men ved angivelsen af indholdet i begrebet bliver en sådan antagelse opløst. Schanz angiver nemlig, at strukturen i dette »bevidsthedsfilosofiske arbejdsbegreb« er indbegrebet af det, »der i omverdenen bevidsthedsmæssigt og praktisk byder sig til« (Schanz et.al. 1984, s. 115). Med en sådan bestemmelse angiver begrebet en praktisk forholden sig til omverdenen. Man kan derfor på dette grundlag konkludere, at Schanz forsøg på at knytte linien fra Marx tilbage til Hegel mislykkes.

Det tilbageværende problem er Schanz' angivelse af, at der skulle være tale om de isoleret tænkte enkeltindviders arbejde, hvorved historien blot bliver resultatet af enkeltsubjekternes sammenstød. (Schanz, 1977, s. 75).

Objektet for subjekterne udgøres af alle de elementer i ikke-individet, som individet som suverænt centrum forholder sig til. (Schanz, 1977, s. 74). Det synes som om, Schanz her vil tilskrive Marx Feuerbachs »abstrakte menneske« som grundfigur.¹⁵ Schanz påstår således at Marx' videnskabsideal i denne »fase« »er en art feuerbachsk videreført ideologikritik, hvis grundmønster er den antropologiske subjekt-objektlogicitet«. (Schanz, 1981, s. 215).

Problemet for Feuerbach var, at han ikke kunne begribe mennesket som praktisk, da han ikke havde noget arbejdsbegreb. Som også Schanz påpeger opfattede Marx her subjektet som arbejdende, dog som et enkeltstående sådant. Men et arbejdsbegreb, der er mere end bevidsthedsfilosofisk, må netop indeholde individets praktiske forholden sig til naturen og evt. også til andre individer. Kun ved at tænke individet i forhold til en ubearbejdet natur, kan Schanz fastholde ideen om det isoleret tænkte individs arbejde. Imidlertid er dette ikke Marx' arbejdsbegreb i denne »fase«, idet han både medtager forholdet til den bearbejdede natur og de mellem-menneskelige relationer.(se senere).

»Hele afhændelseshistorien og hele afhændelsens tilbagetagelse er derfor intet andet en den abstrakte tænkning, dvs. den absolutte logiske spekulative tænkning, *Produktionshistorie*.« (Marx, 1966, s. 112).

Hegel udvikler derfor også arbejdsbegrebet ved abstraktionen fra naturmæssige, sanselige og genstandsmæssige forhold. Denne selvstændige udvikling bevirker, at menneskets væsen gælder som selvbevidsthed hos Hegel. Fremmedgørelsen finder derfor sin ophævelse rent tankemæssigt.

15. Denne tilbageføring af ideologiske tankeformer (stat, ret, religion osv.) til en menneskelig naturbasis gælder måske nok for Marx kritik af den Hegelske retsfilosofi (1843). Her følges helt klart Feuerbachs forslag til reformering af filosofien ved en omvending af subjekt og prædikat.

Som Marx fremhævede, medreflekterede Feuerbach også de mellem-menneskelige relationer såsom menneskenes »artsfællesskab«, »medfølelse« etc.¹⁶; men da han ikke havde noget arbejdsbegreb kunne han kun anskue menneskene passivt. I forhold hertil er det et spørgsmål om, Schanz overhovedet ser de mellem-menneskelige relationer i den unge Marx' forfatterskab. »Objektet« forstås nemlig udelukkende som det, der står udenfor subjektet. Menneske-menneske relationen er åbenbart ikke med i Schanz opfattelse af subjekt-objekt forholdet hos den unge Marx.

Denne manglende refleksion af mennesket som objekt betyder også at Schanz må mene, at Marx i denne »fase« ikke bestemmer mennesket som historisk produceret. Man kan antage, at denne udlægning hidrører fra, at Schanz mener, at Marx à la Feuerbach blot er i gang med at opløse Hegels tankeformer i en eller anden »menneskelig basis«. En sådan procedure umuliggør en tematisering af den menneskelige historie og nødvendiggør en forestilling om et »antropologisk individ«.

Efter vores mening drejer Marx' projekt i parisermanuskripterne sig ikke om at udvikle teorier om det isolerede enkeltindivid som historiens omdrejningspunkt; men om gennem arbejdsbegrebet at bestemme menneskets udvikling i forhold til naturen og samfundet.

I parisermanuskripterne er det Marx' pointe, at privatejendommen udspringer af det afhændede, fremmedgjorte arbejde. Det afhændede, fremmedgjorte arbejde udspringer ikke af privatejendommen. Herefter udvikler Marx dette, idet han fremhæver det menneskelige væsen som arbejde og Hegels abstrakte opfattelse af arbejdets væsen som selvbevidsthedens bekræftelse og bejaen, dens afhændelse og dens tilegnelse. (jvf. Marx 1966, s. 60).

Den nationaløkonomi, der opfatter arbejdet (det menneskelige væsen) som privatejendommens væsen (Adam Smith), formulerer »privatejendommens love« mere rigtigt end den nationaløkonomi, der ikke tager arbejdet som udgangspunkt. Arbejdet, som udgangspunkt for videnskaben er rigtig, fordi mennesket dermed er udgangspunkt. Men da denne retning indenfor nationaløkonomien forudsætter privatejendommen, kommer den i modsætning til dens oprindelige humanistiske udgangspunkt. Teorihistorisk (i den ricardianske skole) fremtræder denne modsætning som en voksende kynisme, f.eks. bliver det menneskelige arbejde til en produktionsomkostning. Hermed bliver nationaløkonomien ganske vist mere videnskabelig. Den formulerer økonomiens love mere umenneskeligt, fordi kapitalismen er det. (Marx 1966 ss. 69-73).

16. I Parisermanuskripterne skriver Marx, at Feuerbach har grundlagt den sande materialisme og den reelle videnskab ved at gøre det samfundsmæssige forhold »Menneske-menneske« til sin teoris grundprincip. (Marx, 1966, s. 109) Marx tilslutter sig altså Feuerbachs tilbageføring af ideologiske tankeformer til menneskelige forhold. Men det er ikke til Feuerbachs passive menneske, men til et arbejdende.

Opfattelsen af privatejendommen som et produkt af det menneskelige arbejde får stor betydning for Marx' kommunismeopfattelse. Den rå kommunisme (utopismen) udtaler således privatejendommens nederdrægtighed, ved at ville udbrede den til alle, gøre den almen, f.eks. ved lige løn. Den kommunisme, der søger at ophæve privatejendommen, fordi den ses som et produkt af den menneskelige fremmedgørelse, repræsenterer derimod ifølge Marx den menneskelige emancipation. Menneskenes tilbagevenden til samfundet. (Marx 1966, ss. 73-76).

I Marx' arbejdsbegreb fra parisermanuskripterne indgår både menneske-menneske forholdet og forholdet menneske-natur, og det vel og mærke i form af den bearbejdede natur, som f.eks. arbejdsprodukt. Dette arbejdsbegreb er derfor også et produktionsbegreb, idet Marx angiver, at både menneske og natur produceres historisk gennem arbejdet.

»Med tingsverdenens *værdiforøgelse* tager menneskeverdenens *værdiforringelse* til i et direkte forhold. Arbejdet producerer ikke kun varer; det producerer sig selv og arbejderen som en *vare* ...« (Marx 1966, s. 52).

Afsnittet »Det fremmedgjorte arbejde« i »Parisermanuskripterne« (Marx 1966, ss. 55-67) viser, at Schanz rammer ved siden af, når han mener, der er tale om en antropologisk opfattelse hos Marx. Schanz opfatter strukturprincippet i denne første »fase« som en individuel subjekt-objekt logicitet, dvs. som et enkeltindvids forhold til naturen givet ved arbejdet. Han ser ikke, at Marx lader menneske-natur relationen munde ud i menneske-menneske relationen. Marx opfatter nemlig det sidste forhold som en nødvendig konsekvens af det første. Påvisningen heraf sker ved en undersøgelse af arbejderens fremmedgørelse og afhændelse i arbejdsprocessen, der formidlet af hele menneskeartens genstandsgjorte arbejde munder ud i, at forholdene menneske til menneske også er fremmedgjorte. Lad os se nærmere på, hvordan Marx udvikler dette.

Arbejderens afhændelse skyldes oprindeligt, at den ydre naturverden står over for ham som en fremmed magt.¹⁷ I arbejdsprocessen producerer arbejderen ifølge Marx sit eget *produkt*, som en fremmed og ydre genstand, ved at hans arbejde objektiveres i forholdet til naturstofferne.¹⁸ Hans eget produkt knægter ham umiddelbart ved at det gør ham afhængig, dels af arbejdsge-

17. »Arbejderens *afhændelse* i sit produkt, har ikke kun betydningen, at hans arbejde bliver til en genstand, til en *ydre* eksistens, men også at den *uden for ham*, eksisterer uafhængigt og fremmed for ham og bliver en selvstændig magt over for ham, at livet, som han har givet genstanden, træder fjendtligt og fremmed op over for ham.« (Marx 1966 s. 53).

18. »Arbejderen kan intet skabe uden *naturen*, den *sanselige ydre verden*. Den er stoffet, på hvilket han virkeliggør sit arbejde, i hvilken han er virksom, på hvilken og med hvilken han producerer« (Marx 1966 s. 53). Hermed pointeres forskellen på Hegels og Marx' arbejdsbegreber.

standen, dvs. midlet for arbejdets realisering, dels som substistensmidler, dvs. som midler han kan leve af. (jvf. Marx 1966, s. 53). I produktionsakten oplever han endvidere sin egen aktivitet som en tvang, der er pålagt ham af andre, dvs. han føler sit eget arbejde som et *middel*, der er vendt mod ham selv (jvf. Marx 1966 s. 55).

Ifølge Marx adskiller menneskene sig som *art* ikke kun fra dyrene ved at de producerer; men ved at de som art producerer »universielt«. De tenderer dermed til at gøre hele naturen til deres »uorganiske krop« (Marx 1966 s. 56). Det enkelte individ møder derfor tidligere generationers arbejde i form af den bearbejdede »genstandsmæssige verden« (Marx 1966 s. 57). Ved at bearbejde denne bevarer menneskene sig som artsvæsen. Den genstandsmæssige verden er altså blot den samlede objektivering af menneskenes artsliv. (Hos Marx svarer livsytring og arbejde til hinanden.) Individet, der for at leve er tvunget til at træde i forbindelse med denne genstandsmæssige verden står derfor fremmed over for sin arts historie. Konsekvensen af denne bestemmelse ved begrebet om det fremmedgjorte, afhændede arbejde er, at menneskene også er fremmede i forhold til hinanden:

»Hvad der gælder for menneskenes forhold til deres arbejde, til deres arbejdes produkt og til dem selv, dette gælder for menneskenes forhold til andre mennesker, ligesom til arbejdet og andre menneskers arbejdsgenstande.« (Marx 1966 s. 58).

Menneskenes fremmedgørelse udtrykker sig altså i menneskets forhold til andre mennesker.

Marx spørger herefter om, når min egen virksomhed ikke tilhører mig selv, men er en fremmed tvungen virksomhed, hvem tilhører denne virksomhed da? (Marx 1966 s. 59) Han besvarer det således:

»Det *fremmede* væsen, som arbejdet og arbejdsproduktet tilhører, i hvis tjeneste og til hvis nydelse arbejdsproduktet står, kan kun være *mennesket* selv« (Marx 1966 s. 59).

Når mennesket som arbejder knægtes af sit eget produkt og af sit eget arbejde, og når dette sker historisk som menneskeartens udvikling, så må arbejderen også stå fremmed over for andre mennesker, der møder ham som »ikke-arbejder« (Marx 1966 s. 62). Kapitalistens herredømme over lønarbejdet forudsætter, at menneskene møder den bearbejdede såvel som den ubearbejdede natur som fremmede magter, at menneskene selv producerer

Ifølge Marx opfattede Hegel ikke arbejdet i forhold til naturen, men kun i forhold til tænknin-gen, som åndsarbejde. Marx skriver herom:

»Han/Hegel/ fatter arbejdet som væsnet, som *menneskenes forsigbliven* indenfor *afhændelsen* eller som *afhændet* menneske. Arbejdet, som Hegel alene kender og anerkender, er det *abstrakt åndelige*«. (Marx 1966 s. 114).

denne fremmedgørelse gennem arbejdsprocessen og at menneskene derfor også står i et fremmed forhold til hinanden, dvs. de står i et herredømmeforhold til hinanden. Marx udvikler hele undersøgelsen ud fra den ene side af herredømmeforholdet, hvilket han kalder »det afhændede arbejdes forhold til sig selv« (Marx 1966 s. 62). Den anden side udvikles enten ikke eller manuskripterne derom er gået tabt.

Selv om meget at det oven for skitseret senere i Marx' forfatterskab udvikles, præciseres og bestemmes yderligere, så finder vi, at alle ingredienser, der er nødvendige for at kunne foretage denne udvikling, allerede er forhånden på dette tidspunkt. Dette fremgår af begrebet om det fremmedgjorte, afhændede arbejde. Når Schanz påstår, at det først er i den anden »fase«, at Marx medtager naturen i den til enhver tid bearbejdede form, passer dette ikke sammen med, at Marx allerede i Parisermanuskripterne behandlede naturen som et resultat af den menneskelige naturtilegnelse, nemlig som arbejdsprodukt.

Da mennesket som begreb netop hos Marx udfyldes som henholdsvis arbejder og kapitalist, og da menneskehedens historie ses som en afhændelsesproces, der indebærer nogle muligheder for overvindelsen af knægtelsen, der møder individet i form af tidligere generationers genstandsmæssige produkter, dvs. som industri, kapital osv., forekommer Schanz' påstand om, at mennesket i denne fase af Marx' teoriudvikling udelukkende bestemmes ahistorisk i stil med den politiske økonomis »robisonader«, os malplaceret. Mennesket udvikles begrebsligt ganske vist på dette tidspunkt af Marx hovedsagligt under synsvinklen »arbejder« og de samfundsmæssige relationer udfoldes knapt nok, sådan som det senere sker. Det senere meget fremhævede klassebegreb udvikles heller ikke. Men historien må siges i høj grad at blive tematiseret både i relation til natur og til mennesker.

Det har været almindeligt at hævde, at Marx og Engels i »Den tyske Ideologi« fra 1845-1846¹⁹ sammen opstillede et fælles program – den historiske materialisme – for herefter at forsøge mere eller mindre i fællesskab, at indløse dette program. Denne opfattelse er Schanz forståeligt nok kritisk overfor, men han er ikke så kritisk, at han forkaster den. Den indplaceres som anden fase i Marx' teoriudvikling.

Det er vores opfattelse, at sigtet med »Den tyske Ideologi« traditionelt og af Schanz er blevet forvredet. Marx og Engels fremlægger ganske rigtigt i skriftet

19. De terminologiske forskelle mellem Parisermanuskripterne og »Den tyske Ideologi« fra 1845 er et reelt problem, som får Schanz til at lægge et brud mellem disse to referencetekster. De terminologiske forskelle er f.eks. de Hegelske fremmedgørelseskategoriers tendentielle forsvinden (det er kategorier som: ytring, afhændelse, yderliggørelse, objektivering, tilbagevendende osv.) til fordel for mere nøgterne begreber som f.eks. produktivkraft, samkvem (tysk: Verkehr), produktionsmåde og destruktivkræfter. Denne forskydning kan dels skyldes indledningen på samarbejdet med Engels, og dels et ønske om at afgrænse sig fra de unghegelianske modstandere, der ublu overtog deres begreber. (jvf. Schmidt, ss. 139-140).

en historieopfattelse, der ligner oplysningstidens (den såkaldte produktionsmådeteori), men dette er ikke det centrale i skriftet. Hovedformålet er derimod at rette en kritik mod den unghgelianske filosofi.²⁰

I »Den tyske Ideologi« kritiseres unghgelianerne for at hænge fast i Hegels illusion om, at det er de bevidsthedsmæssige forhold, der forklarer de menneskelige relationer. Derfor udmunder deres krav om at ændre bevidstheden i kravet om at fortolke det bestående anderledes, dvs. hvad der ifølge Marx ikke betyder andet end at man anerkender det i kraft af en anden fortolkning. Denne filosofiske kritik interesserer sig, ifølge Marx og Engels ikke for menneskenes praktiske relationer.

Det er denne opfattelse af, at den menneskelige væren er bestemt af bevidstheden og ikke af den menneskelige praksis, som Marx og Engels vender sig imod. Således hævder de, at menneskene først og fremmest må »producere deres livsfornødenheder« og idet de »producerer deres livsfornødenheder, producerer de indirekte selve deres materielle liv« (Marx/Engels 1974, s. 26). Dette må de gøre »hver dag og hver time ... den dag i dag som for årtusinder siden« (Marx/Engels 1974 s. 35). Det er ud fra denne virkelige produktionsproces, at Marx og Engels mener, at ideologiernes produktion kan forstås og forklares.

Overfor unghgelianernes fremstillinger af den menneskelige historie, som bestemt af bevidstheden, opstiller Marx og Engels en historisk skitse ud fra deres eget synspunkt²¹. Det er rigtigt at historieforståelsen i denne til forveksling ligner oplysningstidens. Sigtet med denne historiske skitse er imidlertid ikke at opstille en historieteori, men primært at påvise unghgelianernes uvidenhed vedrørende historiske forhold. Iøvrigt udgør denne historisk skitse kun ca. 25 ud af MEW-udgavens 520 sider. Man kan derfor konkludere, at Marx både i den »første« og »anden fase« intenderede at forstå mennesket som historisk produceret, og at den menneskelige væren måtte forstås som menneskelig praksis. Derfor hævdes der heller ikke i den »anden fase« nogen ontologisk materialisme.

20. Om formålet med »Den tyske Ideologi« hedder det:

»Første bind af denne publikation har til formål at afsløre disse får /unghgelianerne/, der tror om sig selv, at de er ulve, og formår andre til at tro på det; at vise, hvordan de kun filo sofisk efterplaprer de tyske borgers forestillinger, hvordan disse filosofiske fortolkeres pralerier kun genspejler de reale tyske tilstandes ynkværdighed. Den har til formål at afsløre og diskreditere den filosofiske kamp med virkelighedens skygger, der falder så godt i det drømmende og åndeligt dovne tyske folks smag.« (Marx/Engels, 1974, s. 19).

21. »Med skildringen af virkeligheden mister den selvstændige filosofi sit eksistensmedium. I dens sted kan der allerhøjest træde en sammenfatning af de mest generelle resultater, der lader sig abstrahere af en betragtning af menneskenes historiske udvikling ... De kan kun tjene til at lette ordningen af det historiske materiale. Men de giver på ingen måde (...) en opskrift eller et skema, som de historiske epoker kan tilstudses efter ... Vi indtager her nogle af disse abstraktioner, som vi stiller over for ideologien, og vi vil anskuelliggøre dem ved historiske eksempler.« (Marx/Engels, 1974, s. 35).

2. Overgang fra anvendelse af den klassiske økonomis begreber til økonomikritik.

Vi vil herefter nærmere betragte overgangen fra den anden til den tredje fase. Dette sker ifølge Schanz ved at den klassiske økonomi nu til forskel fra tidligere kritiseres af Marx. I de foregående faser har Marx først læst nationaløkonomien med Hegels briller; dernæst overtaget de klassiske økonomers analyser omend ikke deres vurderinger. (jvf. Schanz, 1981, s. 220) Endelig efter 13 års beskæftigelse med nationaløkonomien indledes Marx' »projekt fra 1857«. Schanz belægger denne påstand med det berømte citat fra brevet til Lassalle af 22. febr. 1858. Det hedder heri, at der er tale om en kritik af de økonomiske kategorier og fremstilling af deres system gennem en kritik af dette. Marx skulle således ikke tidligere have været klar over, at hans projekt gik ud på at levere en sådan kritik af de økonomiske kategorier.

Set i sammenhæng med Marx' tidligere skrifter, kan Schanz' påstand om kritiksigtet som demarkationslinie i Marx' teoriudvikling ikke anses for at være korrekt. Ganske givet opfattede Marx oprindeligt sit projekt som noget bredere end blot som økonomikritik, f.eks. også som kritik af politikken, stat, ret osv., men både i 1844 og 1859 fremhævede Marx kritikken af økonomien som sit centrale projekt.

I Parisermanuskripterne fra 1844 fremhæves Engels' artikel »Omrids til en kritik af Nationaløkonomien« fra »De tysk-franske Årbøger« (1844) ved siden af Feuerbach. Dennes opdagelser gøres til grundlaget for »al positiv kritik, altså også den tyske positive kritik af nationaløkonomien« (Marx, 1966, s. 8).

Som tidligere anført skrev Marx i et brev til Ruge i 1843, at hans metode bestod i »den hensynsløse kritik af alt bestående«. Marx' mål med kritikken var, at finde den nye verden gennem kritik af den gamle. Fremfor at hævde at skema om en bedre sandhed, ville Marx bidrage til, at verden opnåede forståelse over de kampe, den allerede udkæmpede. Denne »reform af bevidstheden« opgav Marx ifølge Carver aldrig. (Carver, 1983, s. 30).

Som tidligere anført indgik Marx en kontrakt om udgivelsen af en »Kritik af Politikken og Nationaløkonomien« i 1845. (jvf. Marx, 1966, s. 239) Marx synes altså allerede meget tidligt i sit liv at have været klar over, at hans projekt gjaldt kritikken af de økonomiske kategorier, som han netop i parisermanuskripterne påviste, var produkter af det menneskelige arbejdes fremmedførelse. Marx arbejdede således allerede i 1844 og fremefter på en kritik af den politiske økonomi (som han indtil videre kaldte nationaløkonomi). Selvom han flere gange i det arbejde skiftede position i forhold til de forskellige økonomer, f.eks. Ricardo, så må det allerede i 1844 have stået klart for ham, stærkt inspireret af Engels' artikel fra »De tysk-franske

Årbøger«, at han ville skrive et økonomikritisk værk. Man kan ligefrem sige, at han fra da af opfattede al anden aktivitet som afbrydelser i dette studium.²²

Afslutning

I de gængse Marx-udlægninger, hævdes der almindeligvis et skifte eller brud mellem den unge, humanistiske Marx og den historisk materialistiske Marx omkring 1844/46. Schanz tilslutter sig denne brudopfattelse, men mener, at det er utilstrækkeligt til at forklare Marx' teoriudvikling. Herudover må der også sondres mellem en historisk materialistisk fase og en økonomikritisk.

Vi anser Schanz' skelnen mellem Marx' ricardiansk orienterede økonomiopfattelse, der er særligt udtalt i »Filosofiens Elendighed« fra 1847 og »Løn-arbejde og Kapital« fra 1849, og hans senere økonomiopfattelse for at være fortjenstfuld. Denne distinktion gør det nemlig muligt, at tematisere forholdet mellem Ricardos og Marx' økonomiteori. Herved kan udviklingen i Marx' værdibegreb begribes. Fremhævelsen af forskellen i Marx' økonomiopfattelse før og efter 1857 er derfor klart et fremskridt sammenlignet med forsøget på kun at skelne mellem Marx som humanist og historisk materialist.

Schanz påstand om, at der skulle være et afgørende brud i Marx' teoriudvikling omkring 1844/46 får imidlertid den uheldige konsekvens, at han ikke ser produktions- og praksisaspektet ved den menneskelige væren som en gennemgående tanke for hele Marx' udvikling siden 1844. Schanz' »kapitallogik« bliver ikke sociale praksisformer, men en »formlogik«, der determinerer, subsumerer, præger og udvikler »elementernes materialitet«. Det er altså Schanz' overtagelse af marxismetraditionens gennemgående hjælpekonstruktion – faseinddeling –, der fører på afveje.

22. Marx' egen forløbsbeskrivelse i Forordet til »Bidrag til kritik af den politiske økonomi« (1859) støtter vores påstand om, at Marx allerede fra 1844 og fremefter arbejdede på et økonomikritisk værk. De polemiske skrifter og det politiske arbejde skal mere ses som afbrydelser på denne hoved-beskæftigelse, end som en videreudvikling af denne.

Litteratur der henvises til i artiklen.

- Bundesen, Peter/Hansen, Morten: »Marx' fire versioner af vare-penge-relationen«, RUC 1984, Institut IXs skriftrække nr. 16.
- Carver, Terrell: »Marx, Engels og dialektikken« in Kurasje nr. 31, København 1982.
- Carver, Terrell: »Marx and Engels – The Intellectual Relationship«, Bloomington 1983, Indiana (USA).
- Hoffmann, John: »Science and Society« vol. XLIX nr. 2, 1985, (anmeldelse).
- Marx, Karl: »Pariser Manuskripte« in »Texte zu Methode und Praxis II«, Reinbek bei Hamburg 1966.
- Marx, Karl: »Bidrag til kritik af den politiske økonomi«, København 1974.
- Marx, Karl/Engels, Friedrich: »Den tyske Ideologi«, København 1974.
- »Marx-Engels Werke«, bind 1, 3, 18, Berlin (øst) 1972, 1973 og 1972.
- Mehring, Franz: »Karl Marx – hans livs historie I og ii2, København 1976.
- Qvorstrup, Lars: »Nogle problemer ved kapitallogikken« in »Teori og Praxis nr. 7, 1977.
- Reichelt, Helmuth: »Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx«, København 1974.
- Schanz, Hans-Jørgen: »Subjekt-objektproblematikken hos Althusser« in »Omkring Althusser skolens videnskabsteori«, København 1977.
- Schanz, Hans Jørgen: »Træk af behovsproblematikkens idéhistorie med særligt henblik på Marx og Engels«, Århus 1981.
- Schanz, Hans-Jørgen/Carlsen, Jørgen/Schmidt, Lars-Henrik/Thomsen, Hans-Jørgen: »Karl Marx – og den moderne verden«, København 1984.
- Schmidt, Alfred: »Naturbegrebet hos Marx«, København 1976.